

Militars contra el cop d'estat de juliol de 1936

JOAN VILLARROYA I FONT

Des de la primavera de 1936, com ja se sap, una part important dels generals, caps i oficials de l'exèrcit espanyol conspiraven i preparaven un cop d'estat per derrocar el govern republicà. Els conspiradors no solament volien derrocar el govern, sinó en alguns casos restaurar la monarquia i acabar amb el període democràtic que s'havia iniciat l'abril de 1931. També avui en dia és prou conegut, malgrat els historiadors que s'hi resisteixen, que la majoria de l'oficialitat de l'exèrcit participà en el cop o seguí de bon grat les ordres dels caps i oficials que portaren la iniciativa.¹ Però és menys conegut i menys tractat per la historiografia el cas d'aquells militars que s'hi oposaren, i això els comportà no solament la pèrdua de la seva carrera sinó fins i tot de la vida. Una part dels generals de divisió i de brigada, com també de coronels, es mantingueren fidels al govern de la República. En molts casos, aquesta fidelitat fou única, com, per exemple, els dels coronels Santiago Mateo i José González Camós, caps respectius dels regiments de Cavalleria destacats a Sevilla i València. No hem d'oblidar que en un regiment hi havia un sol coronel, però en canvi la suma de capitans i tinents arribava a la trentena i era precisament entre aquests on els partidaris de la insurrecció eren majoritaris: dels 702 oficials formats a l'Acadèmia Militar General de Saragossa sota la direcció de Franco, entre un 90 i un 95% es van inclinar per l'aixecament.²

El que pensaven els militars partidaris de la insurrecció queda explicitat precisament en els consells de guerra que jutjaren els militars que s'oposaren al cop. Concretament, en el consell de guerra d'oficials generals presidit pel general José Varela i format, entre altres, pels generals José Moscardó i Ricardo de Rada contra el general de Brigada Toribio Martínez Cabrera, celebrat a València el 30 de maig de 1939, apareixen les següents paraules:

¹ Sobre l'actitud dels militars el juliol de 1936, vegeu el llibre de Carlos Engel Masoliver: *El cuerpo de oficiales en la guerra de España*, AF Editores, Valladolid, 2008.

² Julio Busquets: *El militar de carrera en España*, Ariel, Barcelona, 1984, pp. 120-121.

Que coaligadas las internacionales marxistas con las sectas masónicas en inteligencia con las filiales que unas y otras tenían en España, decidieron en oscuro contubernio con los partidos republicanos la formación de un conglomerado político, que con el nombre de Frente Popular y al dictado de consignas extranjeras se constituyó en efecto, para realizar por no importa qué medios una revolución de tipo soviético de lo que se siguió que secuestrada la voluntad del país al amparo de un sistema que permitía todo género de amañes para designación de quiénes habían de representarla se constituyera un gobierno que desde su fraudulenta arribada al poder violó, con manifiesta y reiterada contumacia, los preceptos de una Constitución en la que pretendía legitimar su vida, y ni siquiera reparó en el crimen de sangre para eliminar a quienes, cuando menos, representaban enormes sectores de opinión. (...) Que con arreglo a la ley constitutiva del Ejército corresponde a éste defender a la Patria no sólo de enemigos exteriores sino interiores y cómo no cabe en este orden otro mayor que el representado por el Gobierno del llamado Frente Popular, que se constituyó según afirmación pública de uno de sus hombres más siniestros y representativos, en un beligerante, pero de los más peligrosos y terribles que jamás se hayan salido de la Ley, es visto que el Ejército obedeció a una Ley connatural con su razón de ser, (sic) al asumir el día 18 de julio de 1936 la dirección de la vida pública, y surgido así el nuevo Estado Nacional, la oposición armada contra el mismo y sus fuerzas defensoras entraña la rebelión que define el Artículo 237 del Código de Justicia Militar...³

No és, doncs, gens estrany que amb aquests «considerandos» Toribio Martínez Cabrera fos afusellat per rebel, a Paterna, el 23 de juny de 1939.

Ja que parlem del general Toribio Martínez Cabrera, militar nascut l'any 1874 que va combatre de molt jove a Cuba i que va fer part de la seva carrera molt vinculat a l'Escola Superior de la Guerra, de la qual va arribar a ser director, cal assenyalar que quan començà la Guerra Civil era comandant militar de Cartagena i va tenir una actitud ràpida i decisiva per impedir l'èxit de la insurrecció. Al novembre de 1936 fou nomenat cap d'estat major; la primavera del 1937 fou designat inspector general de l'Exèrcit de la zona nord. Durant uns mesos va ser detingut per pressions polítiques, però finalment fou alliberat i nomenat comandant militar de Madrid. Quan va finalitzar la guerra, fou detingut al Consolat de Panamà de València i ja hem vist més amunt quin en va ser el final. Fa molts pocs mesos, a l'Escola de Guerra de l'Exèrcit de Terra, concretament el 26 de març de l'any 2008, es va rehabilitar la seva figura i el seu faixí blau fou lliurat a l'esmentada Escola.⁴

Tornant ara a l'origen d'aquest article, analitzaré el que crec que eren les actituds dels militars defensors de la legalitat l'any 1936. Entre els militars que s'oposaren al cop, crec que podem distingir-ne dos grups: el primer, un grup d'oficials units per l'antifeixisme i, fins i tot, per la militància en algun partit

³ Archivo General Militar de Segovia, I Sección Personal. Testimoni de sentència del general Toribio Martínez Cabrera.

⁴ <<http://alcreigo.wordpress.com/2008/06/07/toribio-martinez-cabrera>> [juliol 2009].

d'esquerres, que s'organitzaren per fer front als militars colpistes. Em refereixo als militars que formaven part de la UMRA (Unión Militar Republicana Antifascista). El segon grup penso que el formaven molts caps i oficials que al marge de la seva ideologia i pensament individual creien que la seva obligació i la de qualsevol militar era la defensa del poder legalment constituït. Alguns d'ells dugueren aquesta obligació fins al final i quan els colpistes els sondejaren o un cop detinguts els jutjaren, sempre defensaren que estaven al servei del poder legalment constituït. Pensaven que el seu deure militar era aquest, com digué el contraalmirall Antonio Azarola quan fou jutjat: «*consideraciones de carácter militar me impedían en absoluto el sumarme a un acto que consideraba sedicioso*».⁵ O com va respondre el capità de fragata Tomás Azcárate García de Lomas quan li preguntaren què feia en el Govern Civil de Cadis i per què no es rendia: «*En ningún caso hubiera accedido a intimación de rendición mientras que su inmediato Jefe que en aquel momento lo era el Gobernador de la provincia, tanto más cuánto consideraba que el acto de la declaración de Estado de Guerra era ilegal ya que no había sido precedido de los trámites que la ley ordena*».⁶

Analitzarem ara amb més detall aquells que formaven part del primer grup, és a dir, la UMRA. Davant la Unión Militar Española (UME), fundada al final de 1933 i dirigida pel comandant d'estat major Bartolomé Barba Hernández, que aglutinava els militars més dretans i colpistes de l'exèrcit, es va crear, la primavera de 1935 la Unión Militar Antifascista (UMA). Sembla que la van fundar l'oficial de màquines Eugenio Rodríguez Sierra, el capità mèdic Palacios, el tinent Alfredo León Lupión, que havia dirigit un important moviment reivindicatiu dels sergents, el tinent coronel Carratalà i el capità Francisco Galán Rodríguez, germà de Fermín, que va actuar d'amfitrió i era militant del PCE. A la quarta reunió van convidar antics membres de l'Asociación Militar Republicana (AMR) i, a partir d'aquest moment, van canviar el nom de l'organització per UMRA, recuperant la R de l'AMR.

En contra del parer de Juan Modesto⁷ sobre la fusió entre ambdues organitzacions, Julio Busquets⁸ opina que no hi va haver una fusió normal. Segons María Teresa Suero Roca, la UMRA va ser fundada pel capità Eleuterio Díaz-Tendero Merchan, a casa seva, un entresol del passeig del Prado.⁹ Díaz-Tendero estava destinat al grup d'infanteria del Ministeri de la Guerra. Com a president de la nova organització va comptar amb la col·laboració del capità d'artilleria Urbano Orad de la Torre, socialista, com el seu fundador, i que va tenir al seu càrrec la redacció dels principals escrits confeccionats per la UMRA.

⁵ <http://es.wikipedia.org/wiki/Antonio_Azarola> [juny 2009].

⁶ Francisco Espinosa: *La justicia de Queipo*, Crítica, Barcelona, 2006, pp. 39-40

⁷ Juan Modesto: *Soy del Quinto Regimiento*, Ebro, París, 1969, p. 13.

⁸ Julio Busquets: *Pronunciamientos y golpes de Estado en España*, Barcelona, 1982, p. 128.

⁹ M. Teresa Suero Roca: *Militares republicanos de la guerra de España*, Peninsula, Barcelona, 1981, p. 48.

El creixement de la UMRA es va produir en primer lloc a Madrid, on, segons Modesto, s'hi van afiliar uns dos-cents oficials. Posteriorment es va estendre a altres guarnicions, principalment a les de Catalunya, com veurem més endavant. Segons fonts diverses, foren membres de la UMRA el tinent coronel Juan Hernández Saravia,¹⁰ el comandant Ricardo Burillo, el capità retirat Cordón, el tinent coronel Carratalà, el comandant Luis Barceló, els generals Caminero i Núñez del Prado, els comandants Ristre i Sancha, d'infanteria de marina; Pelayo Fuentes i Vicente Guarner (cap de la UMRA a Catalunya), d'infanteria; el capità enginyer i aviador Arturo González Gil, i Romero, d'artilleria. El comandant de cavalleria Segismundo Casado López, el capità d'aviació Carlos Núñez Maza, el capità de la guàrdia civil Fernando Condés, el tinent Gabriel Vidal i el capità retirat d'intendència Fernando Sabiot. Segons Modesto, els delegats de l'organització eren: el tinent coronel de màquines de l'armada Antonio Parga, a la marina; el coronel Cerrada, al Ministeri de la Guerra; el capità Fontant, a Governació; el comandant Ortiz, a la zona del Mar Menor, i l'oficial maquinista Sastre a la base naval de Cartagena. El cap de l'organització fou el tinent coronel d'enginyers Ernesto Carratalá Cernuda, però l'ànima de la UMRA era el capità Eleuterio Díaz-Tendero.

Molts dels membres de la UMRA eren maçons i alguns foren instructors de les Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas (MAOC), dos dels quals foren assassinats a Madrid per pistolers de l'extrema dreta: el capità Carlos Faraudo, el 7 de maig, i el tinent José Castillo, el 12 de juliol. Precisament, al domicili del capità Faraudo es reunien dos cops per setmana destacats membres de la UMRA, Núñez Maza, González Gil, León Lupión i Fernando Condés, des d'on dirigien pràcticament el moviment de resistència militar i civil a Madrid.¹¹

Segons el testimoni de Juan José Gallego Pérez a Julio Busquets,¹² pocs dies abans del 18 de juliol la reunió va tenir lloc en una acadèmia de preparació d'enginyers de camins, propietat del pare d'Urbano Orad de la Torre, on es va elegir una junta que tingué com a cap el tinent coronel Carratalá. Hi van assistir uns 14 representants, entre els quals hi havia el capità Orad de la Torre i el comandant Barceló per artilleria, el alferes Marcial Gil, ajudant de Carratalá, el capità mèdic Miguel Palacios, el capità Eleuterio Díaz-Tendero, el capità d'infanteria José Enciso Modolell, el sotsoficial d'infanteria Moreno i el mateix Gallego, que era sotsoficial d'enginyers.

Tots aquests caps i oficials afiliats a la UMRA tingueren una destacada actuació en l'aixafament de la insurrecció a Madrid. Des del mateix dia 18 de juliol ocuparen el Ministeri de la Guerra i passaren ràpidament a l'acció sota el lideratge del tinent coronel Juan Hernández Sarabia, que tot just reingressava a servei actiu. La primera preocupació dels membres de la UMRA era aconseguir

¹⁰ Manuela Aroca Mohedano: *General Juan Hernández Saravia*, Oberon, Madrid, 2006.

¹¹ M. Teresa Suero Roca: *Militares republicanos...*, cit., p. 297

¹² Julio Busquets: *Pronunciamientos...*, cit., pp. 128-129.

l'armament suficient per repartir-ne a les milícies obreres. Després de diverses vicissituds, foren repartits 5.000 fusells pel tinent coronel Gil Rodrigo, que comandava el parc d'Artilleria. Aquest armament fou destinat a armar cinc batallons de milícies a les ordres dels tinent coronels Mangada, Marina i Lacalle i els comandants Sánchez Aparicio i Fernández Navarro. Els dos darrers serien afusellats pels nacionals en acabar la Guerra Civil.

Entre els caps de cos favorables al govern destacava el tinent coronel Carratalá, cap del batalló de sapadors que, com hem vist, era un important membre de la UMRA. Precisament aquest cap va morir a la seva caserna, la nit del 18 al 19 de juliol, per permetre-hi l'entrada d'obriers del barri de Carabanchel i facilitar-los armament. Un grup d'oficials disposats a impedir el lliurament de les armes va disparar contra el tinent coronel Carratalá i alguns oficials i sotsoficials que van acudir a ajudar-lo. A més del tinent coronel Carratalá,¹³ hi van morir l'alferes Marcial Gil Gómez (membre també de la UMRA), el brigada Francisco Leal Leal i el sergent Valentín González Martínez. També el tinent coronel Mariano Monterde Hernández, cap del batalló de sapadors d'Alcalá, fou mort per algun dels seus subordinats.

Malgrat aquestes morts, la insurrecció a Madrid fracassà i, a partir dels primers cinc batallons de milícies creats des del Ministeri de la Guerra, s'organitzaren les primeres columnes per sufocar els nuclis de la rebel·lió a la vora de Madrid —Alcalá, Guadalajara, Toledo i Albacete— i fer front a les forces sollevades que avançaven des del nord cap a la capital. No és aquest el lloc per detallar la lluita de les primeres setmanes al voltant de Madrid, però sí de fer esment de la mort en combat d'alguns dels membres més destacats de la UMRA, com ara són el tinent coronel Puig, el comandant Escuredo, el capità d'assalt Fontán Cadarso i el capità de la guàrdia civil Fernando Condés.

A part de Madrid, fou a les guarnicions de Catalunya on la UMRA més hi va arrelar. Vicente Guarner, comandant d'estat major, fou l'home encarregat pels seus companys de Madrid de presidir i organitzar l'associació a Catalunya. Segons el testimoni del mateix Guarner,¹⁴ l'organització de la UMRA a Catalunya fou molt lenta i els associats s'organitzaren en petits nuclis fins arribar a una setantena de membres. Malgrat que el nombre era reduït, cobrien totes les unitats militars de Catalunya. Gràcies a aquesta organització, Guarner va tenir al seu abast una informació molt exacta i precisa sobre els fils de la conspiració a Barcelona. Els afiliats a la UMRA es reunien quinzenalment al soterrani del bar Panamà, situat a la cantonada del carrer Diputació amb el passeig de Gràcia.

El secretari de la UMRA era el tinent de la guàrdia civil Pedro Garrido i gràcies a la seva informació i la del comandant del mateix cos, Emilio Escobar

¹³ Ernesto Carratalá: *Memorias de un piojo republicano*, Pamiela, Pamplona, 2007.

¹⁴ Vicenç Guarner: *L'ataxament militar i la guerra civil a Catalunya 1936-1939*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pp. 45 i ss.

Udaondo, procedent de cavalleria, Guarner estava perfectament informat dels caps i oficials de la guàrdia civil i de la comandància de cavalleria sospitosos de participar en la conspiració. Tant el comandant Escobar com el tinent Garrido van tenir un tràgic final. El primer fou assassinat de manera estranya i fosca al novembre de 1936 a Barcelona i el segon fou afusellat a la mateixa ciutat en finalitzar la guerra.

La conspiració a Catalunya estava molt estesa entre els caps i oficials de totes les unitats militars i, tret d'alguna unitat, Escofet i Guarner sabien que la majoria dels regiments de Barcelona sortirien al carrer. De l'eficàcia de la UMRA a Catalunya n'és una prova el descobriment de la documentació on es detallaven tots els plans dels conspiradors. Aquest descobriment fou possible per la denúncia que el tinent Enrique Martínez Albadalejo, *el Barbudo* com l'anomena Guarner, destinat a la 8a Companyia de Seguretat, va fer al seu superior, el comandant Alberto Arrando, sobre l'actuació sospitosa del seu capità Pedro Valdés Martel. La documentació fou trobada en un registre al seu domicili.

Malauradament, l'actuació dels militants de la UMRA no pogué ser tan eficaç com a Madrid i Barcelona ja que, en moltes guarnicions, n'eren pocs i estaven aïllats. El fet que la seva actitud prorepublicana fos molt notòria els portà, a la majoria, a les presons militars i en molts dels casos acabaren la seva lleialtat a la República davant d'un escamot d'execució.

ELS GENERALS

La majoria dels generals que comandaven les divisions orgàniques van restar fidels al govern de la República. Solament Miquel Cabanellas, que comandava la 5a Divisió, i Miguel Goded i Francisco Franco, comandants militars de les Balears i les Canàries respectivament, se sollevaren. Com veurem, alguns dels que no ho van fer, com Salcedo, Núñez del Prado i Batet, ho pagaren amb la vida. Ara bé, a mesura que baixem de categoria, el nombre de generals implicats en la revolta és més elevat. En tot cas, el que cal analitzar és la sort d'aquells generals que s'oposaren al cop militar tot i que, malgrat aquesta oposició, la insurrecció triomfà. Entre els generals de divisió, Domingo Batet Mestres,¹⁵ destinat a la Divisió Orgànica de Burgos, és un dels militars clarament republicans que s'oposava a qualsevol intent colpista contra el govern de la República. Amb aquest historial, fou enviat a la zona on precisament hi havia el nucli organitzador de la revolta i el seu màxim dirigent, el general de brigada Emilio Mola Vidal, subordinat seu i cap de la guarnició de Pamplona, el qual contestà els requeriments de

¹⁵ Sobre l'actitud d'aquest general durant el cop d'estat i el seu tràgic final, vegeu Hilari Raguier: *El general Batet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994 (en castellà: Península, Barcelona, 1996).

Batet donant-li la paraula d'honor que no preparava cap cop d'estat militar. Poc podia sospitar Batet que Mola trencaria aquest compromís, ja que no va tenir en compte que davant tenia un militar africanista que trencaria els valors més sagrats de l'exèrcit: la jerarquia, la disciplina, la lleialtat, la companyonia, l'esperit de justícia i l'amor a la veritat.¹⁶

El 18 de juliol el general Batet fou traït per la majoria dels caps i oficials que el rodejaven. Detingut a Burgos, traslladat posteriorment a Pamplona i, finalment, jutjat en consell de guerra el 8 de gener de 1937 a Burgos, fou afusellat el 18 de febrer d'aquest mateix any als afores d'aquesta ciutat castellana. L'endemà *El Diario de Burgos* comunicava l'execució amb una petita nota: «Sentencia cumplida: se ha cumplido la sentencia que fue impuesta en Consejo de Guerra al general Batet, por delito de rebelión militar. A las cinco y media de la madrugada oyó misa con gran fervor en la capilla de la prisión».¹⁷ El seu ajudant, el coronel Arturo Herrero Company, havia estat afusellat el 9 de setembre anterior sense ser jutjat, i fou tret d'allà amb una de les «sacas» que per aquelles dates es produïen a la presó de Burgos. La mateixa sort va tenir el general Enrique Salcedo Molinuevo, cap de la 8a Divisió Orgànica amb seu a la Corunya, que també s'oposà a l'aixecament. Al seu costat també es mantingué fermament fidel al govern de la República el general de brigada Rogelio Caridad Pita. Detinguts pels rebels, tots dos foren jutjats en consell de guerra a primeries de novembre de 1936. El judici fou presidit pel general Fidel Dávila Arredondo, que hi va arribar el mateix dia del judici de Burgos.¹⁸ L'acusació fou d'auxili a la rebel·lió. Caridad Pita s'hi defensà hàbilment i va dir que els únics rebels eren els que l'estaven jutjant. La sentència per als dos generals fou de pena de mort, executada al castell de San Felipe el 9 de novembre de 1936. Rogelio Caridad¹⁹ havia nascut a la Corunya el 1875 i era general des de març de 1934, republicà i maçó, es va negar a rebre els darrers auxilis espirituals i va donar cinc duros de propina al caporal de l'escamot d'execució mentre deia als soldats que no els feia responsables de la seva mort. Va morir al crit de «¡Viva la República!». Un dels seus fills, Francisco Caridad Mateo, va poder fugir i es va incorporar a l'exèrcit popular on arribà al grau de comandant.

Un altre dels generals de divisió executats fou Miguel Núñez del Prado y Susbielas. Aquest general, de brillant trajectòria militar i d'absoluta fidelitat al govern, era des del mes d'abril de 1936 director general d'aeronàutica i va pro-

¹⁶ Carlos Blanco Escolá: *Franco y Rojo. Dos generales para dos Españas*, Península, Barcelona, 1993, pp. 79-80.

¹⁷ Isaac Rilova Pérez: *Guerra civil y violencia política en Burgos 1936-1943*, Dossiles, Burgos, 2001, p. 325.

¹⁸ Carlos Fernández: *El Alzamiento de 1936 en Galicia*, Edicions do Castro, la Corunya, 1987, 4a ed., pp. 198-199.

¹⁹ L'any 1901 havia escrit una història militar d'Espanya del període dels Àustries. AGMS, 1, Sección Personal.

curar garantir que l'aviació restés lleial al govern. Arribades a Madrid les primeres notícies sobre la insurrecció a Melilla el 19 de juliol, Núñez del Prado va prendre diverses i ràpides mesures per evitar el triomf dels sollevats al Marroc. Va fracassar en el seu intent d'anar al Marroc per canviar la situació i fou enviat a Saragossa per decisió del govern davant l'actitud cada cop més dubtosa del general Miguel Cabanellas, amic de Núñez del Prado, cap de la 5a Divisió Orgànica. En el mateix avió que Núñez del Prado viatjaven el seu ajudant, el comandant de cavalleria Francisco León López, i el capità d'infanteria Juan López García. El vol resultà fatídic, ja que tots tres serien afusellats després de ser detinguts pels sollevats. La detenció es produí en el mateix edifici de la divisió orgànica, per ordre de Cabanellas, i pocs dies després els tres detinguts foren traslladats a Pamplona, on en circumstàncies encara no aclarides foren trets de la presó en dates diferents i executats.²⁰

També foren afusellats, encara que davant d'un escamot d'execució i no pas-sejats, els generals de brigada Miguel Campins Aura i Manuel Romerales. El primer havia fet una brillant carrera militar al Marroc, era amic personal del general Franco i des que aquest fou nomenat cap de l'Acadèmia General de Saragossa, hi va exercir de cap d'estudis. Pel juliol de 1936 era cap de la guarnició de Granada, i no proclamà l'estat de guerra fins que fou pressionat i quasi obligat pels seus subordinats. Les reticències a obeir les ordres del general Queipo de Llano li costaren la vida. Queipo ordenà el seu trasllat a Sevilla, on fou jutjat en consell de guerra i afusellat el 16 d'agost sense que les peticions de Franco a Queipo perquè l'indultés donessin resultat. La seva vídua, Dolores Rada, envià una carta a Franco, on expressava el seu estupor i incredulitat davant el que considerava un crim monstruós.

La mateixa sort va córrer el general Manuel Romerales a Melilla. En el consell de guerra, els seus antics subordinats l'acusaren de tebiesa en diferents (o suposats) enfrontaments entre els futurs colpistes i davant les autoritats o militants de partits i sindicats d'esquerra. En realitat, però, no fou la tebiesa sinó la seva oposició al cop d'estat la causa de la seva condemna a mort i el posterior afusellament al fortí de Rostrogordo, a les 8 del matí del 28 d'agost de 1936.²¹

Altres generals oposats al cop, com Nicolas Molero, José Fernández Villabril·le i Agustín Gómez Morato, tingueren més sort, ja que encara que foren condemnats a penes de presó i pèrdua de la carrera militar, pogueren salvar la vida.

²⁰ Altaffaylla Kultur Taldea: *Navarra 1936, de la Esperanza al terror*, Estella, 1986, 3a ed., vol. I, p. 292. Segons els autors d'aquest llibre, el van treure de la presó del fort de San Cristóbal amb l'excusa de portar-lo a Burgos i l'executaren entre Bearin i Muro.

²¹ Joaquin Gil Hondurilla: *Marruecos ¡17 a las 17!*, Guadalturia, Sevilla, 2009, p. 243.

GUÀRDIA D'ASSALT

Com és conegut, els oficials que estaven destinats a la guàrdia d'assalt a Barcelona i Madrid es van mantenir fidels al govern de la República, fins i tot dos dels seus capitans van perdre la vida en les lluites que van haver-hi pels carrers de Barcelona contra els revoltats. Eren Francisco Arrando Garrido i Francisco Arenas Llanderal.

Ara bé, el que cal remarcar és que en moltes capitals de província on finalment els sollevats triomfaren, molts caps i oficials de la guàrdia d'assalt s'hi enfrontaren i posteriorment foren executats pels rebels.

A Sevilla, l'única resistència que tingueren els revoltats dirigits pel general Gonzalo Queipo de Llano fou per part de la guàrdia d'assalt. Al centre de la ciutat, la lluita principal es va desenvolupar al voltant de la seu de Telefònica i l'Hotel Inglaterra, els dos edificis defensats bàsicament per la guàrdia d'assalt. La defensa de Telefònica era dirigida pel tinent d'assalt Ignacio Alonso Alonso. La intervenció de l'artilleria fou decisiva per acabar amb aquests focus de resistència. A Telefònica, el foc de l'artilleria va acabar amb la vida del tinent Alonso i amb la resistència en aquest edifici. A les hores següents, i també gràcies a la intervenció de l'artilleria, finalitzà la resistència a l'Hotel Inglaterra i al Govern Civil. En aquest darrer edifici foren detinguts el governador civil, José María Varela Rendueles i el cap de la guàrdia d'assalt, comandant José Loureiro Sellés, que primer foren conduïts a l'edifici de la divisió i posteriorment a la presó.

Els caps i oficials de la guàrdia d'assalt de Sevilla van patir una repressió duríssima i immediata. El dia 23 fou afusellat el comandat en cap del grup d'assalt de Sevilla, José Loureiro Sellés. Amb ell, foren afusellats el capità Justo Pérez Fernández i el tinent Manuel Cangas. El comandant José Loureiro pertanyia a l'arma d'artilleria i havia estat destinat al Marroc. Precisament, a la seva fulla de servei apareix, datada a Ceuta el 31 d'agost de 1932, la següent anotació: «*Este oficial es apto para todos los destinos de su empleo, aplicado, inteligente, muy celoso y activo en el cumplimiento de sus deberes, es muy subordinado y por sus condiciones es útil y eficaz colaborador del mando*». ²² De poc li van servir a Loureiro aquestes virtuts. En el seu expedient personal també apareix un document adreçat al primer negociat de la secció d'artilleria del Ministeri de l'Exèrcit, el general subinspector de la Segona Regió Militar, amb data 4 de juliol de 1946, on diu: «*Al iniciarse el Movimiento Nacional se encontraba destinado en el Cuerpo de Seguridad, y actualmente figura en este centro como en ignorado paradero*». ²³

Malgrat tot, el general Queipo de Llano va fer públic per ràdio, en la seva xerrada de les 10 del matí del 23 de juliol de 1936, l'afusellament de Loureiro i altres oficials d'assalt:

²² AGMS, 1, Sección Personal.

²³ AGMS, 1, Sección Personal.

*y aquí me veo obligado a hacer públicas noticias bien tristes y que me llenan de dolor; pero no tengo más remedio que aprobar estas medidas, necesarias para el mantenimiento de la disciplina social. Cumpliendo lo dispuesto en el bando de guerra, esta mañana ha sido fusilado el comandante de Artillería señor Loureiro, por haber ordenado la entrega de doscientos fusiles y otras tantas pistolas a los marxistas, a fin de que asesinasen a nuestros valientes soldados. La misma pena han sufrido el capitán Justo Pérez, coautor de semejante crimen, y el teniente don Manuel Canga, que, tripulando un auto blindado, hizo fuego contra nosotros, causando numerosas bajas entre la escasísima guarnición de Sevilla.*²⁴

El capità Justo Pérez Fernández pertanyia a l'arma d'infanteria. Havia nascut a Tarifa l'any 1895 i el seu pare era militar. Era capità des de 1924. La seva fulla de serveis acaba amb la inscripció d'un breu telefonema del quarter general de l'exèrcit del sud amb data 7 de setembre de 1938: «*aplicado bando de guerra 23 de julio de 1936*».²⁵

El dia següent, 24 de juliol, és afusellat el capità de carrabiners, José Álvarez Moreno. Aquest capità, segons el testimoni de Manuel Delicado, primer tinent d'alcalde de l'ajuntament de Sevilla, fou l'únic, a petició seva, que en la caserna de la guàrdia d'assalt, situada a l'Alameda de Hércules, va lliurar 80 mosquetons als obrers que hi van acudir.²⁶ El seu fill, l'escriptor i poeta Carlos Álvarez, que per aquelles dates tenia dos anys i mig, va dir sobre el seu pare molts anys després:

*El día 18 de julio del 36 mi padre es capitán de Asalto y defiende la Diputación frente a los intereses sediciosos de Queipo de Llano y a favor de la legalidad republicana. Cuando Queipo fue a pedirle que se rindiera, le llamó traidor por toda contestación, sin embargo consiguieron que depusiera las armas por la fuerza y, bajo la acusación de rebelión militar por parte de quienes se habían rebelado militarmente, fue sometido a consejo de guerra y, encontrado culpable, fue fusilado de inmediato... Manuel Delicado, muchos años más tarde dirigente del Partido Comunista de España, me ha contado que mi padre fue el único oficial que entregó armas al pueblo la noche del 18 para tratar de defender la República... Pero está claro que le valió de poco... El solo estaba con la legalidad e incluso me atrevo a decir que para hacer lo que hizo hubo de violentar su propia formación: era de una familia inequívocamente de derechas. Mi abuelo había sido también militar y su hermano llegó luego a general de la Guardia Civil con Franco. Quizá tenía solamente la funesta manía de pensar, de leer y de ser fiel a sus compromisos...*²⁷

Un altre oficial d'assalt, el capità de cavalleria Eloy Bonichi Alcalde, fou afusellat. Al seu costat també ho fou el tinent coronel Juan Cavallero López. Aquest militar havia estat ajudant de camp del general Miguel Núñez del Prado. Pel

²⁴ *La Unión Sevilla*, 23 de juliol de 1936. Citat per Ian Gibson: *Queipo de Llano. Sevilla, verano de 1936 (con las charlas radiofónicas completas)*, Grijalbo, Barcelona, 1986, p. 57.

²⁵ AGMS, 1, Sección Personal.

²⁶ Manuel Barrios: *El último virrey*, Argos Vergara, Barcelona, 1978, pp. 54-63.

²⁷ Javier Figuero: *Memoria de una locura*, Planeta, Barcelona, 1986, p. 40.

juliol de 1936 comandava el grup de regulars de Ceuta número 3, però tenia una llicència per malaltia i era al poble de Huévar, província de Sevilla. El full de serveis de tots dos militars acaba igual: «*Le fue aplicado el Bando de guerra el 31 de agosto de 1936*».²⁸

A la ciutat de Còrdova, el coronel d'artilleria Ciriaco Cascajo Ruiz va proclamar l'estat de guerra i començà la rebel·lió militar. Tant els alts comandaments de la guàrdia civil, el coronel Francisco Marín i el tinent coronel Mariano Rivera, com el cap de la guàrdia d'assalt, el capità Manuel Tarazona Anaya, es mostraren lleials al govern de la República i s'oposaren al cop militar. Precisament el capità Manuel Tarazona s'havia entrevistat a primeres hores de la tarda amb el coronel Cascajo, i havia refusat d'adherir-se a la insurrecció, expressant la seva obediència i fidelitat al Govern, i havia tornat urgentment al Govern Civil per organitzar la defensa. En aquest edifici va exposar a una comissió d'oficials que li demanaven que s'unís als facciosos que no coneixia més raons ni companyonia que la legalitat i les autoritats legítimes.²⁹

Precisament, contra el capità Tarazona es va utilitzar per primer cop l'emissora de Radio Còrdova. Un improvisat locutor, el tinent Jesús Aragón Llorente, començà les seves emissions en aquests termes: «*¡Aló, aló! ¡Capitán Tarazona, capitán Tarazona! Se le recuerda el Código de Justicia Militar y la responsabilidad que contrae si no se entrega con las fuerzas de su mando*».

Malgrat aquestes requisitòries i la traïció del tinent José Vilallonga, solament les canonades d'una bateria d'artilleria assoliren la rendició del Govern Civil. La resistència finalitzà a les 9 de la nit. El capità Tarazona i el tinent Antonio Navajas Rodríguez-Carretero —fill del diputat agrari de Castro del Río, Antonio Navajas Moreno, mort allà dies després pels camperols— passaren detinguts a la presó. El tinent Navajas fou jutjat en consell de guerra, el 9 de setembre de 1936, i va ser condemnat a 30 anys.

La sort del capità Tarazona fou ben diferent: jutjat en consell de guerra sumariíssim l'11 d'agost de 1936, acusat del delictes de rebel·lió militar, condemnat a la pena de mort i afusellat el 13 d'agost, a les 11 del matí, al quarter del Marrubial. Va morir amb fermesa, ell mateix donà l'ordre de «*fuego*». L'escamot d'execució desfilà davant del seu cadàver. Fou un home digne i valent que defensà enèrgicament la legalitat fins al darrer moment.³⁰ Al seu full de serveis destaquen els anys en què estigué destinat a la legió, concretament des de la fi d'octubre de 1921 fins a la fi de gener de 1925.³¹ Entre algunes de les seves actuacions militars, s'ha d'assenyalar la del 14 de gener de 1922, en què la legió va atacar la zona de Dar Drius; en aquestes operacions, el cap de la seva bandera era el

²⁸ AGMS, 1, Sección Personal.

²⁹ Francisco Moreno Gómez: *La guerra civil en Córdoba*, Alpuerto, Madrid, 1985, pp. 25-26.

³⁰ *Ibid.*, p. 300.

³¹ AGMS, 1, Sección Personal.

comandant Francisco Franco. És evident que no tots els oficials que serviren a l'exèrcit d'Àfrica eren africanistes.

En una altra capital andalusa, Cadis, el cap de la guàrdia d'assalt, Antonio Yáñez Barnuevo, organitzà la defensa del Govern Civil al costat d'altres militars lleials. Per aquesta actuació, Yáñez i altres oficials de l'exèrcit lleials a la República foren executats el 7 d'agost de 1936.³² Molt lluny de Cadis, concretament a la Corunya, el comandant Manuel Quesada del Pino, cap del cos de seguretat i assalt, i el capità Gonzalo Tejero Langarita, es posaren a les ordres del governador civil Francisco Pérez Carballo i intentaren resistir a l'edifici del Govern Civil. Fracassada la resistència, foren detinguts, jutjats en consell de guerra i afusellats el 24 de juliol de 1936. El capità Juan Rico, cap de la guàrdia d'assalt a Pontevedra, també va morir així. Fou jutjat el 30 d'octubre i afusellat el 12 de novembre a l'Alto de la Caeira. A la ciutat d'Oviedo, era cap del Xè Cos de Seguretat i Assalt el comandant Alfonso Ros Hernández, de provada rectitud i fidelitat al govern; el cap anterior, Gerardo Caballero, amb el suport d'alguns caps i guàrdies, entrà a traïció en la caserna de Santa Clara i assetjà el comandant Ros i un grup de lleials. Finalment, Ros es rendia el matí del dia 20 de juliol, després de negociar amb els revoltats garanties sobre la seva vida i la dels seus homes. Però res d'això no es va complir, i Ros i alguns dels seus, com el tinent José Pérez Puerto, foren immediatament afusellats. Altres oficials d'assalt destinats a Oviedo, com el tinent Alejandro García Menéndez, també foren afusellats, en aquest cas després de caure presoner a Ponferrada. Emilio Fernández Fernández, tinent d'assalt de Lleó, pogué fugir a Portugal, però fou lliurat a les autoritats franquistes i afusellat.

GUÀRDIA CIVIL

A part de la clara actitud progovernamental de l'inspector general de la guàrdia civil, el general Sebastián Pozas Perea, altres generals i caps seguiren les seves ordres d'oposar-se al cop d'estat. Deixant a part l'actitud dels generals i caps de la guàrdia civil a Catalunya, que foren detinguts, condemnats a mort i executats un cop acabada la guerra, un dels primers caps de la guàrdia civil que pagà amb la seva vida la fidelitat al govern fou el cap de la comandància de Pamplona, José Rodríguez Medel Briones. Aquest comandant, que feia poques setmanes havia estat destinat a Pamplona, fou assassinat per alguns dels seus guàrdies quan, després de negar-se a participar en el cop d'estat, cosa que li demanà personalment el general Mola, intentà traslladar la guàrdia civil al sud del riu Ebre per impedir l'avanç dels rebels fora de Navarra. No hi ha dubte que els conspiradors havien previst l'actitud i resistència del comandant Rodríguez Medel i per això orga-

³² *ABC* de Sevilla, 7 d'agost de 1936.

nitzaren el seu assassinat.³³ Segons el testimoni de José Antonio Balduz, va veure com un grup de guàrdies civils que sortien de la comandància van disparar a traïció contra el seu comandant.³⁴

Rodríguez Medel no seria l'únic cap de la Guàrdia Civil que perdria la vida en defensa de la legalitat republicana a Navarra. També foren afusellats el comandant José Martínez Frieria i el capità Ricardo Fresno Urzay. Ricardo Fresno era considerat un heroi per la defensa que va fer de la fàbrica de Nador al juliol de 1921. Probablement fou tret el 26 d'agost de la presó del fort de Sant Cristóbal i executat.

A Burgos, el 9 d'agost, fou assassinat el tinent coronel Eduardo Dasca García, cap de la comandància d'aquesta capital castellana i, amb ell, el capità Enrique Marín Valenzuela. També hi fou afusellat, encara que uns mesos més tard, el 18 d'abril de 1937, el tinent coronel Santiago Alonso Muñoz, cap de la comandància de Lleó que s'oposà a sollevar les forces de la seva comandància.³⁵ Lluny de Castella, concretament a Huelva, fou afusellat el tinent coronel, cap de la Comandància d'aquesta província, Julio Orts Flor, el 4 d'agost, al costat del governador civil Diego Jiménez i el tinent coronel de carrabiners Alfonso López Vicente. A la veïna província de Badajoz també foren afusellats, quan la ciutat va caure en mans dels rebels el 17 d'agost, el comandant José Vega Cornejo i el seu fill, el tinent José Vega Rodríguez.

Per sort, no tots els caps de comandància de la guàrdia civil que s'oposaren al cop ho pagaren amb la vida. Alguns, com el tinent coronel de la comandància de Las Palmas de Gran Canaria, Emilio Baraibar Velasco, foren condemnats a mort però indultats. El seu segon, el comandant Joaquín Laureido, fou condemnat a 30 anys.

MARROC

Les forces de l'exèrcit a l'Àfrica eren les més completes de l'exèrcit espanyol. La meitat dels quasi 34.000 homes que l'integraven eren indígenes, coneguts popularment com *los regulares*. La legió era un altre element bàsic de l'exèrcit d'Àfrica. Pel juliol de 1936 era alt comissari d'Espanya al Marroc el capità d'artilleria Arturo Álvarez Buiya, oposat a la insurrecció. El cap de les forces militars

³³ Sobre la figura d'aquest comandant de la guàrdia civil, es pot veure l'article de Gonzalo Jar Couselo: «La Guardia Civil en Navarra, 18-07-1936», *Príncipe de Viana*, 192 (gener-juny 1991). Vegeu també José Luís Cervero: *Los rojos de la Guardia Civil. Su lealtad a la República les costó la vida*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2006.

³⁴ Aquest testimoni apareix al documental emès per ETB-2: *Rodríguez Medel. El primero de la lista*, 16 d'abril de 2009.

³⁵ Secundino Serrano: *La guerrilla antifranquista en León 1936-1951*, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1986, p. 101.

al Marroc era el general de divisió Agustín Gómez Morato. El protectorat estava dividit en dues circumscripcions: l'oriental (Melilla), comandada pel general de brigada Manuel Romerales Quintero, i l'occidental (Ceuta, Tetuán i Larache), comandada pel general de brigada Fernando Capaz, que al juliol del 36 es trobava en una llicència a Madrid. Les forces aèries del Marroc estaven sota el comandament de Ricardo de la Puente Bahamonde, cosí germà del general Franco.

El govern de la República podia comptar amb la lleialtat de l'alt comissari i dels generals Agustín Gómez Morato i Manuel Romerales, així com d'un grup de caps i oficials. Ara bé, la majoria dels caps i oficials de l'exèrcit d'Àfrica estaven d'acord amb els conspiradors.

Un informe de la UMA (Unión Militar Antifascista) adreçat al general Romerales exposava els canvis que s'havien de dur a terme a la seva comandància per evitar tota possibilitat d'insurrecció. Aquest informe, malgrat alguns errors d'apreciació, palesa el fet que el govern republicà tenia constància de la conspiració al Marroc, i concretament a Melilla, que seria el punt de partida de la insurrecció.³⁶

La figura més representativa de la conspiració al Marroc era el tinent coronel Juan Yagüe Blanco, que comandava la 2a Legió de Ceuta. Amb ell conspiraven els tinent coronels Heli Rolando Tella, Juan Seguí, Carlos Asensio Cabanillas, Juan Bautista Sánchez, Maximino Bartomeu i els coronels Eduardo Sáenz de Buruaga i Luis Solans.

L'hora d'inici de l'aixecament era «*el 17, a las 17*», però, un incident a l'edifici de la Comisión de Límites de Melilla, on els conspiradors preparaven els darrers plans, va precipitar els esdeveniments. Els revoltats, un cop impediren el registre de l'edifici, ordenat pel delegat governatiu de Melilla gràcies a la presència d'una secció de legionaris, es dirigiren al despatx del general Romerales. Allà, els conspiradors Solans, Peñuelas, Zanón i, poc després, Seguí, amb un grup d'oficials i soldats regulars, forçaren a punta de pistola la rendició immediata del general Romerales.

Al voltant del general hi havia un nombrós grup de caps i oficials, com el tinent coronel Aymat, els comandants Álvarez Entrena, Márquez, Seco Sánchez, Zanón i capitans com José Rotger. Aquest darrer i el comandant Seco Serrano es mantingueren a les ordres del general i foren detinguts amb ell. D'altres, com el comandant Álvarez Entrena, també foren detinguts, però posteriorment foren alliberats i van combatre en els rengles de l'exèrcit franquista. Poques hores després era detingut a l'aeroport de Tahuima el general cap de l'exèrcit d'Àfrica Agustín Gómez Morato. Aliè al que realment passava a Melilla, havia sortit unes hores abans de l'aeroport d'Aumara i fou reduït sense resistència quan hi arribà.

³⁶ Carlos Seco Serrano: «Melilla ¡El 17 a las 17!», *Actualidad Española*, 706, 15 de juliol de 1965. Sobre la insurrecció al Marroc, vegeu els llibres de Joaquín Gil Honduvilla: *Marruecos...*, cit., i Francisco Sánchez Montoya: *Ceuta y el norte de África. República, guerra y represión 1931-1944*, Natívola, Granada, 2004.

També a Tetuan fou detingut l'alt comissari Arturo Álvarez-Buylla; Romerales i Álvarez-Buylla foren afusellats pels rebels.

Un cop consolidada la insurrecció al protectorat, els sollevats iniciaren una dura i implacable repressió contra els companys que es mantingueren fidels al govern, però principalment contra els que sabien que tenien unes idees absolutament oposades a les seves. Els militars sospitosos d'esquerrans i els maçons estaven sentenciats.

Només per recordar-los, foren afusellats a Melilla, a part del general Romerales, el comandant Pablo Ferrer Madariaga i els capitans Joaquín Fernández Gálvez, Luis Casado, Juan Villasan i José Rotger Canals. El comandant Edmundo Seco Sánchez fou traslladat a Ceuta i jutjat en consell de guerra el 22 de maig. Entre altres acusacions, hi figurava la de ser membre de la maçoneria, concretament de la lògia Cabo Quilates de Alhucemas. Seco fou condemnat a mort i afusellat el 15 de juny de 1937 a la fortalesa del Monte Hacho. Segons Francisco Sánchez Montoya,³⁷ es negà a firmar la sentència per palesar el seu desacord amb les acusacions i la impossibilitat de defensar-se.

MARINA

Probablement els primers contactes entre els conspiradors de l'exèrcit i oficials de la marina es produïren a València la primavera de 1936, quan per assegurar-se la neutralitat deixaren passar els combois de tropes des del protectorat fins a la península. Quan el general Mola passà a dirigir la insurrecció militar l'abril de 1936, volgué que la marina s'encarregués, entre altres objectius, de dominar i assegurar les bases navals de Ferrol i Cadis.

Precisament en aquestes darreres bases es prengueren mesures, al final d'abril, per fer front a una insurrecció frontpopulista, però que en el fons eren moviments preparatoris per garantir una insurrecció militar i naval. Concretament a Ferrol, on el cap de l'estat major de la base, capità de navili Manuel Vierna, i els germans Francisco i Salvador Moreno Fernández formaven el nucli de conspiradors més actiu, van elaborar un pla tàctic per reprimir les possibles resistències a l'aixecament militar. Al maig de 1936 el contraalmirall Ruiz Atauri va assumir el càrrec de cap de l'arsenal i segon cap de la base naval de Cadis, fet que li va permetre organitzar la conspiració, amb la qual ja s'havia compromès a Madrid.

Deixarem de banda el que va passar a la base naval de Cartagena, on la revolta fracassà per la falta de decisió dels comandaments navals, els almiralls Márquez i Molins, i per la lleialtat al Govern del governador militar, el general Toribio Martínez Carrera, i del cap de la base aèria, el comandant Ortiz, i veurem els fets esdevinguts a Cadis i a Ferrol.

³⁷ Francisco Sánchez Montoya: *Ceuta y el norte de África...*, cit., p. 411.

Cronològicament, la base naval de San Fernando fou la primera a sollevar-se atès que l'almirall José Gámez Fossi, cap de la base, i el contraalmirall Ruiz Aauri, cap de l'arsenal, estaven compromesos amb la insurrecció. A primeres hores de la tarda del dia 18 l'almirall Gámez Fossi va ordenar la sortida de tres companyies d'infanteria de marina per proclamar l'estat de guerra i va manar la detenció del comandant Sancha Morales, cap del regiment d'infanteria de marina.

El tinent coronel Ricardo Olivera Manzorra es presentà a l'Ajuntament de San Fernando, destituí l'alcalde i amb l'ajuda de la guàrdia civil i carrabiners dominà ràpidament la ciutat. Aquest fet va permetre a l'almirall Gámez Fossi enviar un radiograma als comandants militars de Canàries i Balears, als generals en cap de totes les divisions, a l'almirall de l'esquadra, de la *flotilla* de destructors i als caps de les bases navals de Ferrol, Cartagena i Maó, en què comunicava l'adhesió de la base al cop d'estat iniciat per l'exèrcit.³⁸

Assabentat el Govern a Madrid de la insurrecció de la base naval de San Fernando, hi contestà amb un telegrama en el qual comunicava la destitució dels caps sollevats i el nomenament com a cap interí de la base del capità de fragata Tomás de Azcárate i com a segon cap, el capità de corbeta Virgilio Pérez. Azcárate es trobava aleshores assetjat al Govern Civil de Cadis i Pérez, que va rebre directament el telegrama ja que era el cap de l'estació de ràdio de la base, intentà complir l'ordre i es va dirigir a la Comandància General, on fou detingut. Una altra ordre del Ministeri de Marina disposava que el capità de corbeta Francisco Biondi sortís amb un vaixell auxiliar per prendre el comandament del destructor *Churruca*; tampoc no es va poder complir, perquè Biondi havia estat dels primers detinguts. Malgrat aquest ràpid triomf dels sollevats, la situació a la base de San Fernando no estigué definitivament controlada fins el dia 22 quan hi van arribar tropes regulars procedents de Cadis que aconseguiren la rendició de les tripulacions dels canoners *Cánovas* i *Lauria*.³⁹

Un cop la base estigué definitivament controlada, s'inicià una dura repressió contra els caps i oficials que no van participar en la insurrecció i contra la marineria i les tripulacions dels vaixells que intentaren resistir davant del cop. De la duresa inicial de la repressió a San Fernando, serveix com a exemple que els afusellaments del capità de corbeta Virgilio Pérez Pérez, nomenat segon cap de la base naval; el capità de corbeta Francisco Biondi Ondurria; el comandant d'intendència Antonio García Moles; el comandant d'infanteria de marina Manuel Sancha Morales i el capità del mateix cos Enrique Paz Pinacho foren efectuats sense formació de causa, judici ni sentència. Foren simplement afusellats per ordres de l'autoritat de la base, a la qual cal responsabilitzar d'aquestes execucions.⁴⁰ Segons Fernando i Salvador Moreno de Alborán y de Reyna, el capità

³⁸ José Cervera Pery: *Alzamiento y revolución en la Marina*, San Martín, Madrid, 1978, pp. 48-49.

³⁹ Daniel Sueiro: *La flota roja*, Plaza Janés, Barcelona 1983, pp. 185 i ss.

⁴⁰ Segons informació de Carlos Engels Masoliver, foren afusellats el 28 d'agost de 1936.

de corbeta Virgilio Pérez va lliurar personalment a capitania el missatge del seu nomenament com a cap de la base com a mostra de disconformitat amb l'ordre i el desig d'unir-se als seus companys. Malgrat aquesta explicació fou arrestat «y más adelante asesinado».⁴¹

També fou afusellat el capità de fragata Tomás Azcárate García de Lomas, segon comandant del creuer *República* que havia estat nomenat pel ministre de Marina cap de la base naval de San Fernando quan va tenir notícia de la insurrecció. El capità de fragata Azcárate no va poder complir aquesta ordre i fou detingut al Govern Civil de Cadis, on es trobava en qualitat d'assessor del Govern Civil en assumptes de marina.⁴² Fou jutjat en consell de guerra i afusellat al castell de Santa Catalina el 12 d'agost. El capità de fragata Tomás Azcárate García de Lomas era: «*De probada competencia profesional y recto carácter, su muerte afectó a todos*».⁴³

La repressió contra els responsables de resistència o d'oberta oposició contra l'aixecament entre la marineria de l'arsenal i les tripulacions dels vaixells fou duríssima. José Cervera Pery, en el llibre ja esmentat, comenta: «*En el archivo del antiguo departamento marítimo de Cádiz —hoy Zona Marítima del Estrecho—, se conservan —y hemos podido tener acceso a ellas—, las principales causas instruidas por los delitos de rebelión, auxilio a la rebelión o sedición, a muchas de las cuales se ha hecho referencia directa en estas notas. Común tónica de todas ellas, insistimos, es la dureza de las sentencias en las que incurren principalmente auxiliares, maestros, cabos y marineros.*»⁴⁴

A Ferrol, els dos comandaments principals de l'armada eren el vicealmirall de la base naval Indalecio Núñez Quijano i el contraalmirall cap de l'arsenal Antonio Azarola Gresillón. Aquest darrer tenia una actitud molt decidida amb la defensa de l'ordre republicà i en contra de la insurrecció. Els directors efectius de la insurrecció al Ferrol eren els germans Vierna (Manuel i Luis), i Moreno (Francisco i Salvador), tot i que els enllaços de Mola van establir contacte amb el contraalmirall a la reserva, Luis Castro Arizcun, per a la direcció —més nominal que no efectiva— de la insurrecció. Sense entrar en detall de les diverses ordres que el ministre de Marina va donar a partir del dia 18 perquè els vaixells de guerra amb base a Ferrol es dirigessin ràpidament cap a l'estret de Gibraltar, la situació a la base fou d'una calma tensa els dies 18 i 19, fins que la tarda del dia 20 esclataren els enfrontaments. Els conjurats havien intentat en diverses reunions durant els dies 18 i 19 convèncer sobretot el contraalmirall Azarola de proclamar l'estat de guerra, però aquest es va mantenir ferm a la seva actitud governamental i republicana malgrat que sabia que estava pràcticament sol. Finalment, la tarda del dia 20 Azarola fou destituït del comandament, detingut i

⁴¹ Fernando i Salvador Moreno de Alborán y de Reyna: *La guerra silenciosa y silenciada*, s/e, Madrid, 1998, vol. I, p. 260.

⁴² José Cervera Pery: *Alzamiento...*, cit., p. 47.

⁴³ *Ibid.*, p. 349.

⁴⁴ *Ibid.*, pp. 60-61.

traslladat a presons militars. En aquell moment el contraalmirall Azarola no era conscient que li quedaven pocs dies de vida.

Els sollevats, que comptaven amb les forces del regiment d'artilleria de Ferrol i d'infanteria de marina, hagueren d'enfrontar-se a les dotacions dels vaixells que estaven ancorats al port. Tanmateix, el cap del creuer *Cervera*, capità de navili Juan Sánchez Ferragut, es va mantenir fidel al Govern i, ajudat per algun altre oficial, intentà resistir, ja que el vaixell estava en dic sec i no podia sortir de la base. Finalment, ell i la seva tripulació es van rendir. Després d'una sèrie de negociacions, es rendiren les tripulacions no solament del *Cervera* sinó també del *Casado* i de l'*España*. Les garanties que donà el capità de navili Francisco Moreno sobre que no hi hauria afusellaments ni altres accions punitives sense celebració de judici no es compliren.

El 3 d'agost es va celebrar a Ferrol el consell de guerra contra el contraalmirall Antonio Azarola. L'acusació del fiscal Luciano Conde Pumpido era «*del delito de abandono de destino contra sediciosos y rebeldes*» i sol·licità la pena de mort, a la qual fou condemnat. L'endemà, 4 d'agost, fou afusellat per una secció de marineria a la part posterior de la caserna de Dolores. La notícia del seu afusellament es va donar a conèixer quan el General Queipo de Llano la va explicar en la seva conversa radiofònica del 7 d'agost:

*Como nosotros estamos dispuestos a hacer justicia inexorablemente, a grandes y a chicos, voy a anunciar que el vicealmirante Azarola, que fue ministro de marina recientemente, ha sido fusilado en El Ferrol. Siguiendo los procedimientos de los marxistas abrió en secreto el Arsenal a las masas marxistas para que se apoderasen de él y de los barcos. En los barcos se entabló un lucha terrible entre la oficialidad y una parte de la marinería puesta a su favor y las clases de tropa y otra parte de la marinería que les ayudaba. El triunfo fue de parte de la oficialidad, de la parte noble. Los del otro bando sufrieron el castigo merecido. El autor de todo esto, el vicealmirante Azarola, ha sido fusilado. Se verá que nosotros no fusilamos solo a un sargento Vázquez o a algún soldado. Nosotros fusilamos a las gentes por altas que estén, siempre que hayan faltado a su deber.*⁴⁵

Un fill d'Antonio Azarola era alferes de navili i el 18 de juliol, quan accidentalment feia de comandant del torpediner número 7, es va sollevar. Anys més tard, va arribar al grau de contraalmirall d'enginyers. La seva filla Amalia estava casada amb el famós aviador i falangista Julio Ruiz de Alda.

El 20 d'agost se celebrà el consell de guerra contra el tinent de navili del creuer *Almirante Cervera*, Luis Sánchez Pinzón. És acusat d'haver mantingut comunicació teigràfica amb Madrid durant els successos revolucionaris seguint les ordres del seu comandant.⁴⁶ La condemna va ser de pena de mort, que fou executada el dia següent. Segons la premsa local, la seva mort fou edificat. L'11 de setembre

⁴⁵ Ian Gibson: *Queipo de Llano...*, cit., pp. 310-311.

⁴⁶ J. L. Alcofar Nassaes: «Los fusilamientos de El Ferrol», *Historia y vida*, 131 (1979), p. 96.

fou jutjat en consell de guerra el capità de navili de l'armada i comandant de l'*Almirante Cervera*, don Juan Sandalio Sánchez Ferragut. Actuà com a president del tribunal el vicealmirall Tomàs Calvar, com a fiscal el coronel Luciano Conde i com a defensor el capità de fragata Àngel Suances. És condemnat a l'última pena, que fou executada el dia següent. L'opinió sobre aquest afusellament de Fernando i Salvador Moreno de Alborán i de Reyna és la següent:

Hoy su condena y ejecución, consideradas al cabo de más de 50 años de aquellos trágicos sucesos, nos pueden parecer crueles e innecesarias, pero es preciso remontarse a la época y analizar los hechos a la luz de los disturbios y asesinatos llevados a cabo de forma salvaje en el España y las compañías de desembarco de marinería así como los que se iban teniendo noticias de la Escuadra. El capitán de navío Sánchez Ferragut era profundamente religioso (...) Sus declaraciones ante el juez instructor fueron poco hábiles, pues manifestó que en ningún momento había perdido el mando del crucero durante los sucesos revolucionarios.⁴⁷

Com a la base naval de San Fernando, la repressió contra la marineria i les classes auxiliars fou de gran duresa i, entre el juliol i el desembre de 1936, foren afusellats entre mariners, fegoners, maquinistes, caporals d'artilleria, d'electricitat i marineria, quasi 150 tripulants dels vaixells que el 19 de juliol estaven ancorats a Ferrol.⁴⁸ La repressió contra la marineria de Ferrol fou tan dura que els franquistes es trobaren mancats de tripulació i van haver d'improvisar-ne amb voluntaris.

AVIACIÓ

A les zones on va triomfar la insurrecció, els rebels toparen amb petites resistències a la base d'hidroavions de l'Atalayón, situada a la vora de Melilla, a l'aeroport de Sania Ramel, a Tetuan, i a la base de Tablada a Sevilla. Aquestes resistències les pagaren molt cares els comandants de les dues bases aèries situades al nord d'Àfrica i alguns dels pilots detinguts a Tablada. El responsable de la resistència a la base de l'Atalayón fou el capità Virgilio Leret Ruiz, acompanyat d'alguns dels oficials i sotsoficials sota les seves ordres. Els regulars acabaren amb la seva resistència i Leret, per evitar baixes entre els seus soldats, es rendí. Fou traslladat al fort de Rostrogordo i afusellat el 23 de juliol de 1936 en companyia de dos alferes, Armando González Corral i Luis Calvo Calavia, que s'havien distingit en la defensa de la base.⁴⁹

⁴⁷ Fernando i Salvador Moreno de Alborán y de Reyna: *La guerra silenciosa...*, cit., vol. 1, pp. 318-319.

⁴⁸ Se'n pot veure la relació a Juan Pardo San Gil: *Crónica de la guerra en el Cantábrico: las fuerzas navales republicanas (1936-1939)*, Txertoa, Donosti, 2004, pp. 217-221.

⁴⁹ Sobre Virgilio Leret es pot veure el llibre de la seva dona, Carlota O'Neill: *Una mujer en la guerra de España*, Oberon, Madrid, 2003; M. Cuesta: «El motor de reacción de Virgilio Leret», *Revista de*

En el cas de Sania Ramel, el comandant Ricardo Lapuente Bahamonde, cap de les forces aèries a l'Àfrica, cosí germà del general Franco, es va posar a les ordres de l'alt comissari Arturo Álvarez Buylla, capità d'artilleria, afusellat el 16 de maig de 1937, i va resistir fins que forces de regulars acompanyades d'artilleria atacaren l'aeroport i l'ocuparen. Ricardo Lapuente fou traslladat a Ceuta i jutjat en consell de guerra al costat d'altres caps i oficials de la base el 2 d'agost. La condemna fou a mort pel delictes de sedició i s'executà el dia següent a les 5 de la tarda.⁵⁰ En el mateix consell, el capità José Bermúdez Reina i els alferes Esteban Carrillo i Salvador Sorroche són condemnats a reclusió perpètua. Sorprenentment, el 15 d'agost foren trets de la presó i afusellats a la via pública: «*Para estos militares, ni la justicia militar sirvió para salvar la vida*».⁵¹

Anys després, en el llibre que un altre cosí germà de Franco va escriure sobre l'afusellament de Lapuente Bahamonde, deia:

*Otra noticia de índole sentimental y desagradable esperaba a Franco a su llegada a Tétuán. Le dieron cuenta de que su primo hermano, el comandante de Ingenieros y piloto aviador, don Ricardo de la Puente Bahamonde, que había defendido el aeródromo de Tétuán contra el ataque de los nacionales en la noche del 17 de julio, estaba pendiente de la sentencia de muerte. La Puente era un excelente jefe y persona honrada, seria y fiel a sus arraigados ideales. Había acatado la República sin reserva alguna y por ello debo creer que si se portó lealmente con dicho régimen en la defensa del campo de aviación fue por estar convencido de que así cumplía con su deber. Sus compañeros del bando contrario le invitaron a rendirse y se negó a ello diciéndoles «que defendería el aeródromo hasta consumir el último cartucho». Estaba casado con una hija de un coronel de Infantería, sumamente católica. El matrimonio, sin hijos, era muy feliz. Franco quería mucho a su primo Ricardo y eran excelentes amigos. En efecto, fue condenado a muerte, y antes de examinar y aprobar o no la sentencia, como está mandado en el código de justicia militar, el general Franco entregó el mando del Ejército de África al general Orgaz para que estudiase tan penoso asunto y decidiese con más independencia. Estoy seguro de que tuvo un disgusto enorme al ver que nada podía hacer por su amigo y primo hermano. En estos momentos los ánimos de los aviadores estaban muy excitados por la conducta de La Puente al luchar en defensa del aeródromo, y el indulto hubiese caído terriblemente mal en la corporación a la que pertenecía el condenado. Lo hubiesen achacado a que por ser su primo Franco había procedido débilmente en aquellos días en que era sumamente necesario mantener una rigurosa disciplina.*⁵²

En el camp d'aviació de Tablada, situat a la vora de Sevilla, el seu cap, el comandant Rafael Martínez Esteve, es va mantenir fidel a la República, tot i que des d'un primer moment hi va haver de fer front a la insubordinació d'alguns

Plano, 20 (2002); David Íñiguez: «El capitán Virgilio Leret», *Ebre* 38, revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939, 2 (2004), pp. 150-152, i també el llibre ja esmentat de Joaquín Gil Honduvilla.

⁵⁰ Joaquín Gil Honduvilla: *Marnuecos...*, cit, pp. 480-481.

⁵¹ *Ibid.*, p. 483.

⁵² Francisco Franco Salgado Araujo: *Mi vida junto a Franco*, Planeta, Barcelona, 1977.

dels seus oficials partidaris del cop d'estat. El fet és que, un cop els rebels ocuparen la base, a part del comandant Rafael Martínez, detingueren als capitans Luis Burguete Reparaz i Felipe Díaz Lizana i els alferes Eulalio Escribano Martínez i Antonio Remartínez Terranova, de les forces aèries del Sàhara i que s'havien traslladat a Tablada obeint ordres del govern per bombardejar les guarnicions sollevades del protectorat. Tots quatre foren afusellats. En el cas del capità Luis Burguete, fill del tinent general Ricardo Burguete, es produeix la circumstància que mentre s'instruïen diligències prèvies i un jutge militar investigava la seva actuació durant els dies 18 i 19 de juliol, fou tret de la presó i executat sumàriament. Aquest fet només s'explica per la rancúnia que Queipo de Llano sentia pel tinent general Burguete, al qual acusava d'haver-lo perjudicat en la seva carrera militar.⁵³ La venjança de Queipo no va acabar aquí, ja que al febrer de 1937, un altre fill de Burguete, Manuel, tinent de la guàrdia civil, va caure presoner a Guadix i fou afusellat a Sevilla el 26 d'aquell mes. La notícia provocà la reacció del tinent general Ricardo Burguete que publicà un escrit a la premsa republicana sota el títol «*Queipo de Llano dos veces traidor y asesino*». Pocs dies després moria a València.

Quan va acabar la guerra, alguns dels caps i oficials professionals que havien servit a les forces aèries republicanes, foren detinguts, jutjats en consell de guerra i afusellats. Entre ells, els capitans Manuel Cascón Briega, Ramón Merino González, Carlos Tourné Pérez-Seone i els tinents Ramón Pruñonosa Ferreres i Aurelio Villimar Magdalena. El cas de Manuel Cascón Briega ha estat estudiat per Antonio Montero Romero.⁵⁴ Cascón, que era coronel, fou el darrer cap de l'aviació republicana i, com a tal, al final de la guerra va lliurar el que en quedava als guanyadors. Entre altres càrrecs, durant la guerra tingué el de responsable de la primera expedició de pilots que anaren a entrenar-se a l'URSS. Després de la rendició fou immediatament detingut i traslladat a València on fou jutjat en consell de guerra el 20 de juliol de 1939 i afusellat el 3 d'agost, a Paterna, amb els comandants Luis Iglesias Gracia i Ramon Pruñonosa Ferreres.

DESPRÉS DE LA GUERRA

Madrid, 28 de març de 1939. El coronel Adolfo Prada Vaquero, cap de l'exèrcit del centre, es l'encarregat de materialitzar la rendició de l'exèrcit republicà. Adolfo Prada és un antic professor de l'acadèmia d'infanteria. Poc abans de dirigir-se a l'acte de rendició, fa la broma a Julian Besteiro, president de la Junta de Defensa de Madrid, que davant la possibilitat que l'oficial al qual es rendei-

⁵³ Joaquin Gil Honduvilla: «El último vuelo del capitán Burguete», *Revista española de historia militar*, 65 (novembre de 2005), pp. 179-190.

⁵⁴ Antonio Montero Romero: «Manuel Cascón. 60 años de silencio», *Revista Aeroplano*, 17 (1999).

xin hagi estat alumne seu, desitja que sigui un que no hagi suspès mai. L'acte de lliurar el comandament es realitza a primeres hores del matí del dia 28, darrere l'Hospital Clínic, a la Ciutat Universitària. L'encarregat de rebre'l és el coronel de regulars Eduardo Losas. Després de les salutacions de rigor, Prada lliura el comandament de l'exèrcit del centre al coronel Losas. Poc minuts després, Losas es dirigeix als caps i oficials de l'Exèrcit Popular de la República: «*Caballeros: ¡Franco, Franco, Franco! ¡Arriba España! Los oficiales y la escolta respondieron con el brazo en alto. Nosotros, pálidos, permanecemos firmes (...) Mi padre dijo: "Prepárate, es la última vez que nos llaman caballeros"*».⁵⁵

El coronel Adolfo Prada i Julián Besteiro, foren jutjats i condemnats a mort. Per sort, la pena de mort els hi fou commutada. Aquesta circumstància de ser detinguts, jutjats i en general condemnats a dures penes, fou el camí que van recórrer els caps i oficials que s'oposaren al cop d'estat i serviren en els rengles de l'Exèrcit Popular de la República. Encara que en aquestes pàgines només tracto dels condemnats a la pena de mort i executats, cal recordar els que els hi fou commutada, els que foren condemnats a 30 anys i la quasi totalitat, que fou condemnada a penes superiors als tres anys i un dia, a més de l'expulsió de l'exèrcit. La Ley de represión contra la Masoneria i el Comunismo establia: «*no deben figurar en los cuadros activos de los Ejércitos los que han servido a la secta, aunque más tarde se hayan retractado*». La restauració dels tribunals d'honor va tenir uns efectes devastadors «*contra quienes habían hecho la guerra con la República, todos los oficiales y gran número de suboficiales, clases, guardias o carabineros acabaron expulsados o retirados*».⁵⁶

A continuació, i sense que la relació sigui exhaustiva, veurem alguns dels caps i oficials que foren afusellats en acabar la guerra. En el cas de Catalunya destaca sobretot l'afusellament de generals i caps de la guàrdia civil.⁵⁷ Aquest fet fou motivat per la importància que els revoltats donaren al fracàs de la rebel·lió a Barcelona i que atribuïen al paper fonamental que hi va tenir aquest cos. El general José Aranguren Roldán, cap de la guàrdia civil a Catalunya, fou detingut el 19 de juliol al consolat de Panamà a València, traslladat a Barcelona, jutjat en consell de guerra, condemnat a mort i afusellat al Camp de la Bota el 21 d'abril. Abans, havien estat jutjats, condemnats a mort i afusellats al mateix lloc, el coronel Francisco Brotons Gómez, els tinents coronels Juan Aliaga Crespi i Antonio Moreno Suero i el comandant Mariano Aznar Montfort. Concretament, foren afusellats la matinada del 24 de març de 1939.⁵⁸

⁵⁵ Javier Figuero: *Memoria de una locura*, cit, pp. 200-201.

⁵⁶ Gabriel Cardona: *El problema militar en España, Siglo XXI*, Madrid, 1990, p. 173.

⁵⁷ Manel Risques: *Carles Barrachina. Procés a la Guàrdia Civil. Barcelona (1939)*, Pòrtic, Barcelona, 2001.

⁵⁸ Josep Maria Solé i Sabaté: *Repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 222.

De totes maneres, dels guàrdies civils afusellats no solament a Barcelona si no a la resta d'Espanya, el cas més conegut és el del general Antonio Escobar Huertas, coronel en cap del 19 terç de la guàrdia civil a Catalunya, el 19 de juliol. El fet de ser un dels protagonistes, el coronel Ximénez, de l'obra d'André Maurois, i que sobre la seva vida i mort existeix una novel·la i una pel·lícula, no és aliè al coneixement que es té de l'actitud d'aquest cap de la guàrdia civil. Cal destacar que fou fet presoner al final de la guerra, quan comandava l'exèrcit d'Extremadura, i que no fou jutjat en consell de guerra i condemnat a mort fins al final de desembre de 1939. Malgrat que un fill seu havia mort lluitant en els rengles de l'exèrcit franquista i que es van fer moltes gestions per salvar-li la vida. La sentència finalment es va complir la matinada del 8 de febrer al castell de Montjuïc. Vestia de paisà. Profundament creient, poc abans de morir havia deixat escrites paraules de gran fervor religiós en el seu diari.⁵⁹ Al seu cadàver li foren rendits honors militars com a darrer reconeixement.

També a Barcelona foren afusellats altres caps i oficials de l'exèrcit i la guàrdia civil, com el comandant d'infanteria Emilio Torres Iglesias, que el juliol del 1936 estava destinat a la guàrdia d'assalt a Madrid; Fernando Berenguer de las Cájigas, general auditor de l'armada; Juan Colinas Guerra, tinent coronel de la guàrdia civil, destinat el juliol de 1936 a la comandància de Biscaia.⁶⁰

De la guarnició de València hi foren afusellats els germans Joaquín i Manuel Pérez Salas. Tots dos formaven part d'una família dedicada a la milícia. Tres germans més, Jesús, José i Julio eren militars. Tret de Julio, que es va incorporar a la insurrecció a Pamplona, els altres germans es mantingueren fidels a la República. Jesús Pérez Salas va exiliar-se a Mèxic on va escriure un llibre sobre la Guerra Civil.⁶¹ La dedicatòria del llibre és prou explícita: «*A mis queridos hermanos Manuel y Joaquín, asesinados por la "Justicia" de Franco, y a cuantos compañeros sufrieron la misma suerte por haber defendido la legalidad constitucional y haber hecho honor a la palabra libremente empeñada. Con toda emoción, respeto y cariño*».

Joaquín Pérez Salas, que en el transcurs de la guerra va ascendir de capità d'artilleria a coronel, fou jutjat a Múrcia i fou afusellat la matinada del 4 d'agost de 1936.⁶² El seu germà Manuel que el juliol de 1936 era tinent coronel d'infanteria, destinat al regiment Otumba número 9, fou afusellat a Paterna l'11 de maig de 1939. També a Paterna fou afusellat el comandant de cavalleria Juan Forés Puig, que al juliol del 1936 estava destinat al regiment de cavalleria Lusitania número 8. Durant la guerra, entre altres comandaments, fou cap d'estat major del XXIII

⁵⁹ Daniel Arasa: *Entre la cruz y la República. Vida y muerte del general Escobar*, Styria, Barcelona, 2008.

⁶⁰ Una relació exhaustiva es pot veure en el llibre de Josep Maria Solé i Sabaté: *Repressió franquista...*, cit, pp. 222-225.

⁶¹ Jesús Pérez Salas: *Guerra en España 1936-1939*, Mèxic, 1947.

⁶² Maria Teresa Suero Roca: «Joaquín Pérez Salas, un general de la República», *Tiempo de Historia*, 74, pp. 105-113.

cos de l'exèrcit. Durant el consell de guerra, diversos testimonis avalaren la seva conducta: *«se ha de hacer constar por último, en favor del procesado y por ser así de justicia que se acredita en autos y se ha comprobado por las declaraciones de los testigos que han comparecido ante el consejo que el procesado favoreció y protegió a algunas personas de significación derechista a pesar de que dicha condición era conocida por el mismo»*.⁶³ Malgrat tot, fou condemnat a mort i afusellat l'1 de maig de 1940.

També a Paterna fou afusellat el capità Alejandro Sáenz de San Pedro que, al juliol de 1936, estava destinat en el regiment d'infanteria Guadalajara a València. Posteriorment, va comandar la 225 brigada mixta, la 64 divisió i, finalment, a l'octubre del 38, ja tinent coronel, va agafar el comandament del VIII cos de l'exèrcit. Era maçó. El 15 de juliol de 1939 foren afusellats a Paterna el tinent coronel Manuel Eixea Vilar i el coronel Joaquín Tirado Tomás. A Alacant, entre altres, foren afusellats el capità de la guàrdia d'assalt Eduardo Rubio Funes i el tinent coronel d'infanteria Manuel Hernández Arteaga.

En una data tan tardana com el 21 de maig de 1942, continuava l'afusellament de militars que s'havien mantingut lleials al govern de la República al juliol de 1936. Concretament, el 21 de maig de 1942 eren afusellats al castell de Montjuïc de Barcelona José Serrat Garrido i José García López, alferes i capità d'infanteria que al juliol del 1936 estaven destinats al regiment d'Almansa número 18, a Tarragona. Es complien així les paraules del general Mola escrites el 20 de juny de 1936: *«Ha de advertirse a los tímidos y vacilantes, que aquel que no esté con nosotros está contra nosotros, y que como enemigo será tratado. Para los compañeros que no son compañeros, el movimiento será inexorable»*.

⁶³ AGMS, I Sección Personal. El testimoni de sentència es troba al seu full de serveis.